

„VALAMIT MÉGIS KÉNE TENNEM”*

Jegyzetek egy pécsi konferencia után

FEKETE MÁRIA

Visy Zsolt 65. születésnapjára

2007. december 6-8. között, a Pécsi Akadémiai Bizottság Székházában zajlott a II. Országos Afrikanisztikai Konferencia. Magam ugyan nem vagyok afrikanista, mégis jelentkeztem, és jelentkezésemet el is fogadták a tanácskozásra. Mondanivalóm is volt ennek a társaságnak, arról, hogy nekem, tanárnak mit jelent Afrika, hogyan és hány-szor használom mintaként, példaként óráimon,¹ de elsősorban tanulni akartam: újabb módszereket, kutatásaik friss eredményeit megismerni, amelyeket beépíthetek az őstörténet sokoldalú problematikájának minél teljesebb, világosabb, jobb megértését célzó tanításomba.

Itt, a PTE-n több mint másfél évtizede tanítok őstörténetet – történelem és régészet szakos hallgatóknak – különféle óracímeken, tematikával; mindig a számomra elérhető, és még megérthető természettudományos eredményekre alapozva. Így, az egyes tudományágak olyan eredményei és fogalmai kerülhettek oktatott kurzusaimba, mint *ökológia, ökoszisztéma, növényföldrajzi zónák találkozási sávja, szakrális táj, peremi mozgások, zöld folyosók, természetes szukcesszió, evolúció, mutáció, szelekció (természetes kiválasztódás), humán-genetika, genom, homo- és heterozigóta, allél, humán-etológia, átruházott evolúció...*, és még sorolhatnám azokat a fogalmakat, amelyek ma már – egy leendő humán értelmiségi diplomás számára is – megkerülhetetlenek. Óráim ezért folyamatos tájékozódáson, rendszeres tanuláson alapulnak, hiszen az őstörténet a történelemtudománynak az az ága, amelynek forrásanyaga, módszer-

---

* Nemes Nagy Ágnes: Ekhnáton jegyzeteiből c. versének első sorát választottam írásom címéül. A teljes versszak így hangzik: *Valamit mégis kéne tennem
Valamit a gyötrellem ellen.
Egy istent kellene csinálnom
Ki üljön fent és látva lásson.*

E verssorok aktualitását – sem a vers megszületésének idején, sem napjainkban – nem kell különösebben megmagyarázni.

¹ A jelen cikk írója az Afrika-konferencia után – 2008. április 25-én – a PTE Multidiszciplináris Doktori Iskola, Visy Zsolt vezette Ókori Programjában tartotta meg *habilitációs* előadásait. Ezen eljárás első, „tantermi” előadásának témája afrikai volt: *Afrika, mint őstörténeti példatár* címmel.

tana, lehetőségei az utóbbi évtizedekben – a történettudomány összes többi stúdiománál – sokszorosán látványosabban és gyorsabban bővült.

A konferenciára sokan jöttünk össze, sokféle szakma és tudományág képviselői: történészek, kulturális antropológusok, politológusok, nyelvészek, könyvtárosok, nemzetközi jogászok, közgazdászok, agrármérnökök, diplomaták, köztisztviselők, humanitárius szervezetek képviselői. Régészként egyedül voltam. Sokféle lehetőségből és szándékból eredő előadásokat hallottunk, más-más indíttatásból, szemlélettel, és kutatási módszerrel szembesültünk. Abban viszont mindannyian egyet értettünk, hogy mindazok a keretek, amelyek között ma tevékenykedünk, kevésnek bizonyulnak egy modern Afrikai Unióval² való hatékony, politikai-kulturális-tudományos-gazdasági-jogi együttműködéshez.

A konferencia zárásaként fontos, azonnali eredmények is születtek:

- Létrejött egy Afrika-klub, amelyik kéthavonta biztosít helyet és időt az összetartozó, együtt dolgozó szakemberek számára az MTA-Néprajzi Intézetében, hogy közös gondjaikat, terveiket, ötleteiket rendszeresen megbeszélhessék,
  - a tanácskozás elhangzott előadásai rövidesen az interneten is megjelennek,
  - jegyzetelt, tudományos apparátussal ellátott változata nyomtatott formában kerül majd napvilágra,
- Valamint, egy mindannyiunk által elfogadott, közös *memorandumot* fogalmaztunk, a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma számára: egy sürgető Afrika-stratégia kidolgozásának igényéről, az abban való, sokoldalú ismeretekkel rendelkező részvételünk felajánlásáról.

*

Természetesen mindez fontos és jó eredmény, az utóbbi szándékkal magam is maradéktalanul egyetértettem. Sikere érdekében elálltam attól a javaslatomtól is, amely egyébként az Afrika konferencia-részvételre eredetileg sarkallt: hogy régen eljött már az ideje annak, hogy *alaptörvényünk, törvényeink, jogszabályaink* és ezek alapján a *média* és a belőlük táplálkozó *közbeszéd* hibás, pongyola, felületes, túlhaladott, tudománytalan szóhasználatát megváltoztassuk az állítólagos *emberi fajokról, faji megkülönböztetésről*. Még akkor is, ha egyébként mindezek – helyesen – ez ellen szólnak.

Ugyanis, ami nincs, az ellen nem kell, és nem is lehet beszélni.

Hiszen már évtizedek óta tudjuk, hogy csak **egyetlen, egységes emberi faj létezik** és annak a különféle földrészekre szétvándorolt, a legszélsőségesebb körülményekhez is adaptálódni képes csoportjai, amelyeket nem túl szerencsés szóval *rasszoknak*³ nevezünk. Tisztában vagyok azzal, hogy az évtizedek hosszú sora óta

---

² Ennek létéről egyébként még az ún. „művelt nagyközönség” sem tud.

³ Itt elsősorban az a probléma a szóhasználattal, hogy ez a *race* szó, ami az egyes emberek fizikai megjelenésének különbségét van hivatva megjelölni, szótövében egybeesik a *rasszizmusnak* nevezett,

megrögzült szóhasználat megváltoztatása nem egyszerű dolog, főleg akkor nem, ha az a szó – hibás értelemben – az alkotmányunkban fordul elő.

*

A konferencia mintegy harminc előadása közül – a számomra legérdekesebbekből – csak néhány példa. A nyitó előadás a magyar-afrikai kapcsolatok történetét vázolta fel (*Búr Gábor*).

*Füssi Nagy Géza*⁴ az afrikai, saját fejlődésű állam-alakulatok (pl. a Niger folyó környéke, Kongó-vidéken létező birodalmi jelképek, vagy a szuahéli városállamok példáját hozta fel a gyarmatosítókból felszabadult, koloniális örökségből szármanó permanens konfliktusok kényszerével: a vallási (muzulmán – keresztény – afrikai animista), a nyelvi (bantuk – nílusiak) különbségekből fakadó, ma még megoldhatatlannak látszó ellentétekre (3. kép). A törzsi hovatartozás firtatása, gyakran önérzetes elutasításra talál: „*Mi közöd hozzá, hogy milyen törzshöz tartozom, én nem vagyok bűnöző!*” E, számunkra talán első pillanatban nehezen érthető érzékenységnek nyilvánvaló oka, hogy a törzsnevek említése a híradások bűnügyi rovatában a leggyakoribb.⁵

Igen érdekesek azok az adatok, amelyekből a korai térképek mai használhatatlanságának megértéséhez kaptunk adatokat. Ha ugyanis a helyi vezető meghal, más nevet(!) kap a falu. A települések is tovább vándorolnak,⁶ a falu létezésének távolról is látható jelzője a *baubab-fa* (majomkenyér-fa), ha ott áll, érdemes tovább menni, mert ott vannak a házak is. (*Sebestyén Éva*).

Két előadás is foglalkozott a nemek között munkamegosztás hagyományos és mai formáival is. Eritrea területén máig hagyományozódott az *első földfogaló* megérkezéséről orális hagyomány. A földhasználat joga ma is az *ős* három ágazatra osztott leszármazottaira száll. Az igen értékes eukaliptusz fa tulajdonjoga a férfi *ős*, a fa ültetőjének leszármazottait illeti meg. A szájhagyomány „adatai” döntőek ebben a kérdésben. A nomádok létezésével az eritreai kormányzat nem törődik (Tesfay Sába).

Igen érdekes, személyes, több hónapos terepmunkán – *résztevő megfigyelésen* – alapuló beszámolót hallgattunk egy *kikuju* falu munkamegosztásáról (*Sárkány Mihály*). Ún. *tiszta típusok* ma már nincsenek. Az alapforma a női kapás földművelés

---

elsősorban tudatlanságon, ismerethiányon alapuló, káros társadalmi megnyilvánulásokkal. Lehet majd erre egy másik, új, közmegegyezésen alapuló kifejezést választani, de meg kell kezdeni a legszélesebb körökben a beszélgetést e kérdésekről! S talán napjaink – a 2008. évi, és különösen a 2009. év elejének – sűrűn előforduló tragikus eseményei, a nyomukban – ill. itt az ok - okozat gyakran összekeveredett! – keletkezett közhangulat, közítélet, a bűnbak-keresés, a közönséges gyilkosságok, és ahogy mindezt kezeljük, igazolják ennek a társadalmi vitának a legsürgősebb megindítását.

⁴ A kitűnő afrikánistánkat a nem sokkal konferencia után, váratlanul, rövid, súlyos betegség után, 2008. március 4-én, életének 62. évében tragikus hirtelenséggel veszítettük el.

⁵ Itt megint nem kell sokat célozgatnunk jelenünk hasonló, hazai helyzetére és problémáira sem, az etnikum elhallgatása, megnevezése körüli polemizálásokra, a bűnözés etnikai tulajdonság/sajátosság - kénti, torz megítélésre.

⁶ Ugyanez a ciklikus továbbvándorlás tapasztalható a magyarországi, sőt az egész Közép-európai *vo-naldíszes kultúrák* településhálózatában is. Ennek okát azonban inkább az irtásos-égetéses földművelés hamar kimerülő szántóföldjeivel magyarázza a kutatás. De ugyanezt teszik a nem földműves, hanem vadászó gyűjtögető életmódot folytató busman telepek lakói is. Haláleset alkalmával azonnal tovább vándorolnak.

léte, de az irtás, talajelőkészítés nehéz munkáját férfiak végzik. A teherhordás viszont kizárólag női munka (25 l-es kannákban szállítják az ivóvizet) és erre büszkék is az asszonyok. Az állattartó társadalmak a *patrilineáris* területekbe benyomulva felerősítik a nemek közötti különbségtétel szerepét. A kapás földművelés megelőzte a gabonatermesztés elterjedését, a mai Afrikában a termesztett növények 90 %-a importból származik. Női munka: az aratás, mindenféle szállítás, a házimunka, a fazekasság, kosárfonás, őrlés, a cukornád megtörése, a házépítésnél a fűvel való munkák és a tapasztás. Férfi munka: a bozótirtás, a favágás, a vízelvezető árkok, utak építése, az állattartás, a faültetés, a házépítésnél a fával kapcsolatos minden munka (kivéve a szállítást), újabban a permetezés, a műtrágyázás és a metszés is. Beavatás előtt a fiúk – a fahordáson és vízfordáson kívül – a női munkákat is elvégzik. Minkét nem munkája a vetés és sörfőzés. Érdekesség a tejfeldolgozásnak – a forraláson kívüli –, szinte teljes hiánya.

Hallhattunk a mai Afrikát sújtó demográfiai gondokról (Tóth József) és az ókori alexandriai könyvtár közelében felépült mai, irigylésre méltóan impozáns méretű és gyűjtőköri, szupermodern bibliotékáról (Szénászkya Mária) is. (1. kép)

*

„Nekünk nem az a dolgunk, hogy Afrika ügyeit megoldjuk. Az a dolgunk, hogy megismerjük Afrikát, s a magunk köreiből terjesszük, hogy milyen. Kialakult egy olyan buta mentalitás, hogy Afrikába borzongani megyünk, s az ottani szörnyűségek indítanak bennünket arra, hogy segítsünk. Még mindig működik az az attitűd, hogy fölnevelni Afrikát. Ez butaság. Nem Afrika kíváncsi ránk, hanem mi vagyunk kíváncsiak Afrikára. Ez a lényege a dolognak: megismerni, megismerni, megismerni, s azt megismertetni mindenkivel, akit elérünk.”

Füssi Nagy Géza⁷
1946-2008

E sorok írója „Kezdetek. Gondolatok a Bölcső körül” című előadásában arról beszélt, hogy egy őskorosnak mi mindent jelent Afrika. A pécsi tanácskozáson hallott rövid kis képletet, miszerint a fekete földrész 3A (*Suha György*), vagyis:

Africa=Actor+Arena, kiegészítve 4A+P-re, azaz:
Africa=Ancestor+Actor+Arena+Patterns vallom.

Vagyis Afrika nem csak alanya és tárgya a kutatásnak (helyszín és szereplő), hanem ez ember-voltunk kiindulási helye, tehát az ősök is. Egy nem aktívan tevékenykedő afrikanista (jelen esetben egy őstörténetet oktató régész) számára elsősorban mint a (P), sokszínű emberi történelmünk különböző szakaszainak ma is élő, megfigyelhető, leírható, fényképezhető, számunkra példákkal illusztrálható, kiapad-

---

⁷ <http://elte.pene.hu/news.php?extend.49>

hatatlan kincsháza. Mindannak a tevékenységnek, gondolatnak, hitnek a *bölcsője*, amit az *ember* név jelent.⁸

1987 januárjában a *Nature*-ben jelent meg A. Wilson közleménye azoknak a hosszú vizsgálatoknak az eredményéről, amelyekből megtudtuk, hogy a ma élő emberiség bölcsője közel 200.000 éve, Közép-Kelet, vagy Dél-Kelet-Afrikában ringott. A *mitokondriális Éva*-modell két, egymástól függetlenül dolgozó kutatócsoport: D. Wallace (Emory University) és A. Wilson (University of California, Berkeley) vizsgálataiból született.

Éva anyánk (mt *Eve*) anatómiailag modern, kis lélekszámú csoportja hihetetlenül rövid idő alatt felváltotta a Neandervölgyi (*Homo Neanderthalensis*) embert. A *Homo sapiens* mintegy 100.000 évvel ezelőtt kezdte meg szétvándorlását az ősi földrésről (*out of Africa*). E. Zubrow (State University, New York) számítógépes modellezéssel kiszámította, hogy egy sikeresebb populáció – mindössze 2%-os előnnyel – akár egyetlen évezred alatt felválthatja a korábbi, előnytelenebb génállományú népességet.

A *Homo sapiens* elődei is, már hosszú évmilliók óta Afrikában⁹ éltek. És itt élnek – már igen veszélyeztetett létszámban – *unokatestvéreink*, az emberi génállománytól mindössze 1%-ban különböző csimpánzok (és bonobók, *akiknek* etológiája a legközelebb áll az emberhez) és a 2%-ban eltérő gorillák.

Közöttük, mellettük, velük és sokszor sajnós belőlük él¹⁰ Afrika számos, a lét peremére szorult, éhező, kevésbé kezelhető, vagy gyógyíthatatlan betegségektől¹¹ és az *oszd meg és uralkodj*¹² régi és évezredek óta gyakorolt, kegyetlen igazságán alapuló törzsi háborúságoktól tizedelt, szenvedő népe. Az utolsó 40.000 évben a *Homo sapiens* fejlett idegi apparátusa és agyi tevékenysége révén *átruházta evolúcióját*: a maga alkotmányos tárgyak, technikák, technológiák rohamosan bővülő sorára, végül a tudományra; szerteágazó és egyre elmélyültebb tudása révén kikapcsolta a szelekciós mechanizmusok génállományt védő automatizmusát.

---

⁸ Többek között ide sorolható: a különböző nyelvcsaládok léte; a nyelvek elterjedése; a különféle technikák; az eszközkészítés; a művészet; a viselet; a testdíszítés változatai és jelentései; a vadászati technikák; a házépítés formái és anyagai; a mezőgazdasági munkafolyamatok és ezek eszközei; a termesztett növények és a háziiasított állatok; a korai iparok; a fémművesség és eszközkészlete; a mondák, a mesék; a korai epikai formák és ezek szerepe; a zene, a tánc és a hangszerek, stb. Valamint - nem utolsó sorban - az a tény és lehetőség is külön kiemelendő szerencse, hogy mindezek, akár folyamatukban is tanulmányozhatók; több ezer évet átívelve, a tér-idő kontinuum helyi sajátosságai folytán.

⁹ Ezek elődei pedig még a – az akkor éppen trópusi időjárású – Kárpát-medencében is. Ld. Kordos L. és Babinszki E. – Magyar I. tanulmányait a múlt évi *Természet Világában* 138,2(2007); 138,12(2007)543-547.

¹⁰ A *bush meat* = a bozót hús, a nyugatiak kedvelt élelmiszere, cirkuszok, (magán)állatkertek számára befogott állatok és eközben egész gorilla- és csimpánzcsoportok lemészárlása; *primata* (főemlős) testrészekből szuvenírek készítése, árusítása és megvásárlása. Az élőhelyek további pusztítása az újabb falvak, megművelhető területek erdőből való kiszakításával, stb.

¹¹ Malária, Ebola, HIV, SIV, stb.

¹² *Divide et impera!* Mondták és hódították meg a rómaiak a fél világot az ókorban.

Mindezek mellett azt is tudomásul kell vennünk, hogy a XXI. században élünk, hogy bizonyos életformák, technikák stb. már nem lesznek sokáig elérhetők a kutatók számára. Humánusan és felelősséggel kell cselekednünk. Nem szabad a pillanatnyi haszon és más érdekek miatt a Földünk „tüdejét” képviselő erdőket kiirtani, a földfelszínt végérvényesen megváltoztatni. Ha segítünk, akkor ezt úgy tesszük, hogy tettünk valóban segítség legyen, nem önös érdek, esetleg a saját, felesleges,¹³ kiképzett/túlképzett „emberanyagunk” [kutatók, tanárok, agrárszakemberek, hivatalnokok (stb.), és a kizárólag számukra létrehozott intézmények és infrastruktúra] Afrikába telepítése.

Ez nem Afrikának segít és az sem, ha angoltanárt, franciatanárt küldünk olyan országba, ahol az emberek születésük óta beszélik e nyelvek egyikét.

A fenntartható fejlődéshez, ahhoz, hogy valamilyen kiutat tudjunk mutatni Afrika mai lakosságának, – a szükségét szenvedőknek – sokkal jobban kell ismerünk e földrész természeti adottságait, lehetőségeit, múltját; azt a környezetet, ahol bölcsőnk ringott, ahol az emberi lét, a nyelv és az emberi történelem elkezdődött, ahol a fehér ember gyarmatosításának idejéig a természettel együtt élő, környezetkímélő módon tudtak létezni az emberek.

Eddigi emberi utunk állomásainak feltárása mellett megoldást kell találnunk a mai afrikai populációk égető gondjaira és – legalább félszemmel – figyelniük kell a súlyosan veszélyeztetett, kihalás szélére sodródott *unokatestvéreinkre* is. A csimpánzok körében észlelhetők bizonyos hominida-szerű tevékenységek, *kultúrák*, eszközkészítés is. Sőt ennek már régészeti lelőhelye is van (2. kép). E lelőhelyek és esetleírások azonban még alaposabb megfigyelésre és elemzésre szorulnak.

Feladatunk nem kevés és tovább már nem halogatható. Ahogy ifjabb Martin Luther King mondta: *„Eljön az idő, amikor a hallgatás egyenlő lesz az árulással”*. Vagy, ahogy – e kötelességünk fontosságát és időszerűségét igazolva – ezt a megfogalmazást már korábról is olvashattuk:

„Ideje van a hallgatásnak és ideje a szólásnak” (Prédikátor 3,7.).

Eljött a szólás és a tettek ideje.

Válogatott irodalom

ANATI, E.: A homo sapiens szimbolikája, fogalmi gondolkodása és szertartásai. In: A szent antropológiája. A *Homo religiosus* eredete és problémája. (Szerk.: Ries, J.) Typotex Kiadó, Bp. 2003. 179-207.

---

¹³ Megint nagyon égető probléma napjaink, ún. fejlett ipari államaiban.

Az első emberek. Az ember származása és őstörténete. *Az ember képes története.* (Szerk.: BURENHULT, G.) Officina Nova, Bp. 1995.

Aus Erde geformt. Lehmbaute in West- und Nordafrika. Mit Beiträge: FIEDERMUTZ-LAUN, A. ua. Frobenius Institut. Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1990.

CSABA GY.: Az ember modernkori evolúciójának motorja. *Természet Világa* 138,5(2007)

CSÁNYI V.: Az emberi természet. Humánétológia. *Tudomány – Egyetem* Vince Kiadó, 1999.

FOSSEY, D.: Gorillák a ködben. Park Kiadó, Bp. 1990.

GARLAKE, P.: Afrikai királyságok. *A múlt születése.* Helikon Kiadó, Bp. 1988.

HAVILAND, W. A.: Human Evolution and Prehistory. Harcourt Brace College Publishers, Fort Worth 1994.

JAHODA, P.: Az őskor utolsó tanúi. Afrika, Új-Guinea, Ázsia. A világ legvadabb vidékei az utóbbi évek expedíciói nyomán. Helikon, Bp. 2003.

KORDOS L.: Újabb Rudapithecusok. Emberré válás: többet tudunk, kevesebbet látunk. *Természet Világa* 138,2(2007)50-53.

van LAWICK-GOODALL, J.: Az ember árnyékában. Gondolat Kiadó, Bp.1980.

A kőkori világ. Vadászó gyűjtögetők és korai földművelők. *Az ember képes története.* (Szerk.: BURENHULT, G.) Officina Nova, Bp. 1995.

OATES, D. – OATES J.: A civilizáció hajnala. *A múlt születése.* Helikon Kiadó, Bp. 1983.

PASSINGHAM, R. E.: Az emberré vált főemlős. Bp. 1983.

WENKE, R. J.: Patterns in Prehistory. Humankind's first three million years. Oxford University Press, New York – Oxford 1990³.

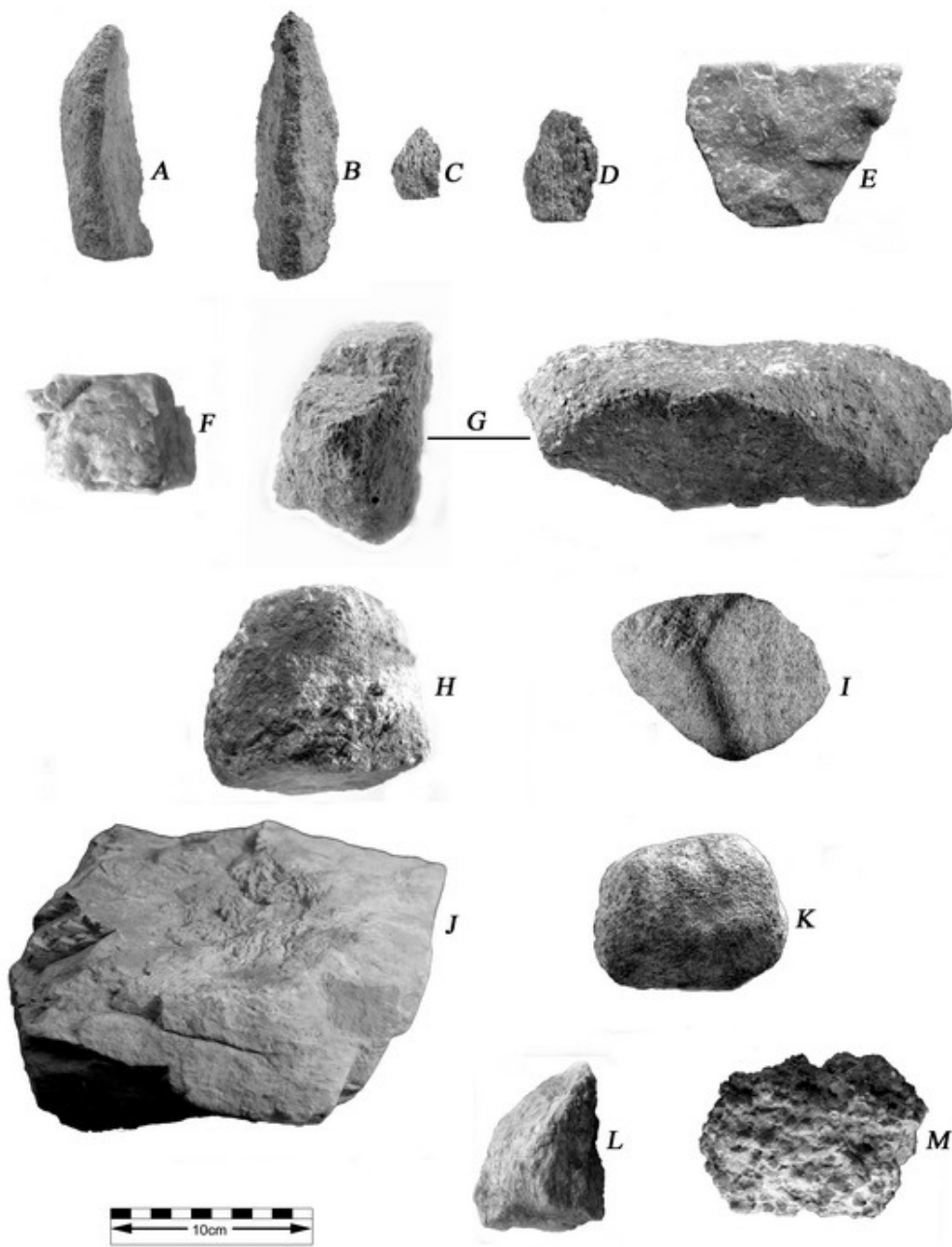
A modern alexandriai könyvtár: <http://pcworld.hu/apix/0711/alexandria.jpg>

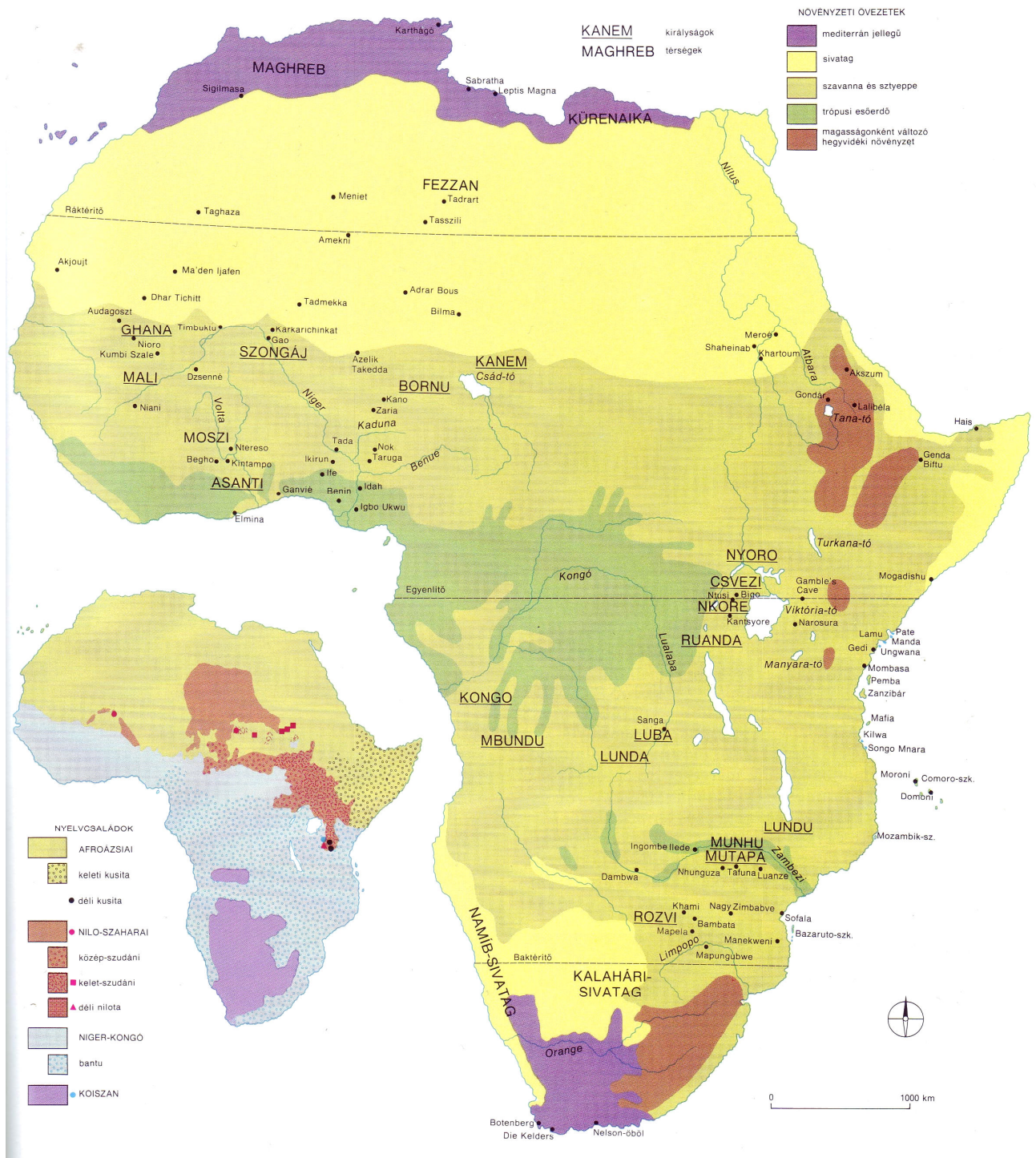
<http://images.google.hu/imgres?imgurl=http://www.vega.info.hu/kepek/alexandriai%2520konzvtar01.jpg&imgrefurl>

1. kép

Elefántcsont-part, 4300 évvel ezelőtti csimpánz eszközök
Calgary University ásatása
<http://www.origo.hu/tudomany/20070215csimpanzok.html>
(2007. 02. 15.)

3. kép

Afrika fontosabb régészeti lelőhelyei, növényzeti zónái és a nagyobb nyelvcsaládok
Garlake nyomán